

Upotreba formalnih i neformalnih procedura procene u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji – percepcija stručnjaka i studenata

Jovana M. Uzelac*, Milica G. Đurašinović**, Sandra D. Glamočak***, Staša A. Ivezić****

Univerzitet u Novom Sadu – Medicinski fakultet, Novi Sad, Srbija

Uvod: Procena u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji predstavlja veoma važan i kontinuiran proces, koji podrazumeva prikupljanje informacija kako bismo doneli odluku vezanu za dalje postupke u radu. U ovom procesu, u zavisnosti od potreba, koriste se formalne i neformalne procedure procene. **Cilj:** Cilj istraživanja je utvrditi da li postoji razlika u odabiru procedura između stručnjaka i studenata. **Metode:** Uzorak je činio 181 ispitanik – 87 stručnjaka, 31 logoped i 56 defektologa. Od ukupno ispitana 94 studenata, 61 pohađa studijski program logopedije, a 33 višestruke ometenosti. Ispitanici su, u ukupnom uzorku, prosečne starosti 25.54 godina. Prikupljanje podataka izvršeno je korišćenjem dve onlajn ankete, od kojih je jedna namenjena stručnjacima, a druga studentima. Ankete se sastoje iz 19 pitanja, podeljenih u pet oblasti: opšti podaci o osobi koja ispunjava anketu, opšti podaci o razlogu i korisnosti procene, organizovanje procene, odabir instrumenata za procenu i primena procene u praksi. **Rezultati:** Najveći broj stručnjaka, ali i studenata, opredeljuje se za korišćenje neformalnih procedura procene. Logopedi, ipak, radije biraju formalne procedure, dok se defektolozi češće oslanjaju na neformalne procedure. Studenti studijskog programa logopedije u najvećem broju imaju preferencije da u budućem radu koriste formalne procedure procene, što je suprotno od preferencija studenata sa studijskog programa višestruke ometenosti. **Zaključak:** Na osnovu rezultata dobijenih ovim istraživanjem u obe ciljne grupe zaključeno je da je najzastupljeniji odabir neformalnih procedura procene, čime se uviđa prepoznavanje značaja ovakvog tipa procenjivanja, ali i da stručno usmerenje ima veliku ulogu prilikom odabira procedura.

Ključne reči: procena, formalne procedure, neformalne procedure, stručnjaci, studenti

Korespondencija: Jovana Uzelac, jovana.uzelac@mf.uns.ac.rs

* <https://orcid.org/0000-0003-2022-4653>

** <https://orcid.org/0009-0003-7398-2711>

*** <https://orcid.org/0000-0001-8041-856X>

**** <https://orcid.org/0009-0007-1898-8546>

Uvod

Procena je kontinuirani proces posmatranja, prikupljanja podataka i tumačenja dobijenih informacija i rezultata testiranja kako bi se odgovorilo na pitanja koja se tiču razvoja i funkcionisanja dece/osoba i donele odluke o daljim postupcima vezanim za njihov rast i razvoj (Mc Lean et al., 2003; Salvya et al., 2007). Drugim rečima, ona omogućava uvid u njihove sposobnosti, veštine, mogućnosti i interesovanja. Ove podatke stručnjaci koriste da na osnovu njih razvijaju planove i programe rada, a u svrhu jačanja kompetencija i pružanja podrške u razvoju pojedinca (Nah & Kwak, 2011). S obzirom na to da je tradicionalni pristup procenjivanja samo deteta i njegovih (ne)sposobnosti višestruko kritikovan, sve više se preporučuje pristup koji podrazumeva procenu njegovog celokupnog okruženja i korišćenja sposobnosti i veština u svakodnevnim aktivnostima (Franck, 2022). Procena kao takva ima veoma važnu ulogu u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji, jer pruža osnovne informacije i čini temelj znanja i razumevanja o funkcionisanju osobe koja je predmet procene po svim razvojnim domenima funkcionisanja: kognitivnom, motoričkom, govorno-jezičkom, senzoperceptivnom, socioemocionalnom i domenu ponašanja. Tehnike procene, prema načinu na koji se vrši administrativna procedura, dele se na formalne i neformalne (Allen, 2007). Formalne procedure procene, upotrebom standardizovanih testova, postignuća osobe/deteta prevode u skor, koji se upoređuje sa učinkom drugih osoba sa sličnim karakteristikama ili specifičnim kriterijumima (Brown & Rolf, 2004). Razlike postoje i u načinu sprovođenja formalnih procedura, uzimajući u obzir da u određenim situacijama posebno obučeni stručnjaci sprovode procenu po unapred standardizovanim načinima izvođenja i ocenjivanja, dok u drugim situacijama osobe bliske detetu popunjavaju instrumente posmatrajući dete u situacijama koje im sugeriše stručnjak (Allen, 2007). Formalne procedure procene često zahtevaju posebno osmišljene i unapred formirane test-situacije, koje se razlikuju od svakodnevnih životnih situacija sa kojima se pojedinac susreće (Uzelac i sar., 2021). S tim u vezi, ove tehnike zahtevaju određena pravila kojih se prilikom izvođenja treba pridržavati, kao i interpretaciju rezultata po postojećem, tačno utvrđenom standardu. Prilikom odabira instrumenata u formalnoj proceni neophodno je oslanjati se na njihove kvalitativne karakteristike: pouzdanost (tačnost i stabilnost rezultata ocenjivanja), validnost (indikacija bliskosti instrumenta procenjivanja sa onim što nameravamo da merimo) i tehničku adekvatnost (stepen dokazane pouzdanosti i validnosti) (Golubović, 2018). Formalne procedure procene razlikuju se i variraju u zavisnosti od konteksta njihove primene. Dok neke tehnike površno daju uvid u različite domene funkcionisanja, druge omogućavaju jasan i precizan uvid u samo jedan od razvojnih domena funkcionisanja (Allen, 2007). Neformalne procedure procene omogućavaju procenu nivoa postignuća, praćenje napretka u određenim oblastima rada, promene koje se dešavaju u radu, pružaju

pomoć u odabiru ciljeva podučavanja i pomažu u daljem planiranju procene. Neformalne procedure se obično zasnivaju na opservaciji i intervjuima u prirodnom okruženju, koje ne predstavlja veliki izazov za osobu ili dete (Brown & Rolf, 2004). Pored navedenih neformalnih tehnika, u svakodnevnoj praksi često se upotrebljavaju i ček-liste, ankete, rejting skale, upitnici i drugo. Neformalne tehnike omogućavaju veći stepen fleksibilnosti, što ne znači da one nisu validne i pouzdane, već prevashodno pružaju mogućnost kreiranja materijala koji je posebno osmišljen i prilagođen određenom detetu/osobi i u skladu sa njegovim/njenim karakteristikama u funkcionisanju (Benett, 1982). Pored toga, omogućavaju kreativnost, doslednost i slobodu realizovanja, ali zahtevaju minimiziranje faktora subjektivnosti kako bi se izbeglo donošenje neadekvatnih zaključaka i time ugrozila celokupna procena. Zastupljenost upotrebe procedura je uglavnom ravnomerna, vodeći računa o tome da se formalne procedure smatraju pouzdanijim kada je u pitanju donošenje odluke o sposobnostima osobe, dok se korisnost neformalnih procedura ogleda u donošenju odluka vezanih za instrukcije u radu. Prema istraživanju koje je sproveda Uzelac i saradnici (2021), stručnjaci koji imaju do pet godina radnog iskustva najčešće se oslanjaju na korišćenje instrumenata formalne procene jer im to obezbeđuje smanjenu mogućnost za pojavu greške, kao i veću pouzdanost podataka. U istom istraživanju dobijen je podatak da nije pronađena statistički značajna razlika među stručnjacima sa različitim godinama radnog staža koji koriste neformalne procedure procene u odnosu na njihov odabir. U svakodnevnoj praksi sprovođenja procene od samog početka postavlja se pitanje korišćenja formalnih i neformalnih procedura, njihove efektivnosti, korisnosti, tačnosti i validnosti. Kao odgovor na ovu dilemu nudi se „nova era procene”, koja paralelno spaja upotrebu formalnih i neformalnih procedura procene (Theig & Scherer, 2016). To zadovoljava osnovne postulate na kojima se procena bazira, a to su temeljnost, prilagođenost individualnim karakteristikama, počivanje na različitim procedurama procene i naučna zasnovanost (Shiple & McAfee, 2023). Evaluacijom i upoređivanjem dobijenih rezultata ovog istraživanja težimo da doprinesemo unapređenju i poboljšanju sprovođenja svakodnevne prakse u našoj struci.

Cilj

Cilj istraživanja je da se utvrdi da li postoji razlika u odabiru procedura procene između stručnjaka i studenata.

Iz tog cilja proizilaze četiri hipoteze.

Hipoteza 1. Najveći broj stručnjaka u svojoj praksi upotrebljava neformalne procedure procene.

Hipoteza 2. Najveći broj studenata ima preferenciju da u budućoj praksi upotrebljava formalne procedure procene.

Hipoteza 3. Formalne procedure procene u većem broju upotrebljavaju logopedi nego defektolozi.

Hipoteza 4. Veći broj studenata logopedije ima preferenciju ka upotrebi formalnih procedura procene u budućoj praksi u odnosu na studente višestruke ometenosti.

Metod

Tok istraživanja

Prvi korak u istraživanju je dobijanje saglasnosti za sprovođenje istraživanja od Etičkog odbora Medicinskog fakulteta u Novom Sadu. Po dobijanju dozvole započeta je distribucija anketa onlajn putem, preko neformalnih grupa na društvenim mrežama. Anketa za studente distribuirana je prvo predstavnicima treće i četvrte godine, nakon čega su je oni distribuirali ostalim studentima, takođe onlajn. Prikupljanje podataka trajalo je 10 dana. U okviru instrumenta ispitanicima su data detaljna uputstva, te im je navedena imejl-adresa na koju mogu da se obrate ukoliko imaju neke nedoumice. Stručnjacima koji učestvuju u istraživanju anketa je dostavljena putem neformalnih grupa, zajedno sa detaljnim uputstvima za popunjavanje i imejl-adresom za dodatna pitanja. Anketa je bila anonimna, a učešće u njoj dobrovoljno. Odustajanje od učešća bilo je moguće u svakom trenutku popunjavanja, bez bilo kakvih posledica. Za učešće u istraživanju ispitanici nisu dobili nikakav vid naknade niti nagrade. Nakon primljenih odgovora, rezultati anketa poslati su na statističku obradu.

Uzorak

U istraživanju je učestvovao 181 ispitanik, od kojih 94 (51.8%) studenta i 87 (48.1%) stručnjaka. U ukupnom uzorku 180 (99.7%) ispitanika bilo je ženskog i jedan (0.3%) ispitanik, student, muškog pola. Starost se u ukupnom uzorku kretala od 20 do 49 godina, a prosek je iznosio 25.54 godine. Na poduzorku studenata prosečna starost iznosila je 21.75 i kretala se od 20 do 26 godina. Na poduzorku stručnjaka prosečna starost iznosila je 29.63 i kretala se od 23 do 49 godina. Studenti koji su učestvovali u istraživanju pohađaju treću i četvrtu godinu osnovnih akademskih studija specijalne edukacije i rehabilitacije Medicinskog fakulteta u Novom Sadu i odslušali su predmet Procena u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji na drugoj godini studija, te su na taj način stekli znanje i kompetencije da učestvuju u ovom istraživanju, za razliku od kolega sa prve i druge godine. Od 130 studenata koji trenutno pohađaju treću i četvrtu godinu specijalne edukacije i rehabilitacije, u istraživanju su učestvovala 94 studenta. Ostali sociodemografski podaci za svaki poduzorak pojedinačno su predstavljeni u Tabeli 1 i Tabeli 2.

Tabela 1*Sociodemografski podaci o studentima*

Studenti		N (%)
Smer studija	Višestruka ometenost	33 (35.1%)
	Logopedija	61 (64.9%)
Godina studija	Treća	44 (46.8%)
	Četvrta	50 (53.2%)
Ustanova u kojoj imate preferenciju da radite	Ustanova socijalne zaštite	6 (6.4%)
	Ustanova zdravstvene zaštite	28 (29.8%)
	Vaspitno-obrazovna ustanova	22 (23.4%)
	Privatna praksa	38 (40.4%)
U Vašoj budućoj praksi imate preferenciju da radite sa	Decom	81 (86.2%)
	Odraslima	13 (13.8%)
Smatrate da će procena biti usmerena ka	Individualnoj proceni dece/osoba	82 (87.2%)
	Proceni manje grupe dece/osoba	9 (9.6%)
	Proceni veće grupe dece/osoba	3 (3.2%)

* N= broj ispitanika; %= procenat

Tabela 2*Sociodemografski podaci o stručnjacima*

Stručnjaci		N (%)
Stručno usmerenje	Defektolog	56 (64.4%)
	Logoped	31 (35.6%)
Godine radnog staža u struci	0–5	66 (75.9%)
	6–10	12 (13.8%)
	11–15	3 (3.4%)
	više od 16	6 (6.9%)
Ustanova u kojoj radite	Ustanova socijalne zaštite	16 (18.4%)
	Ustanova zdravstvene zaštite	2 (2.3%)
	Vaspitno-obrazovna ustanova	37 (42.5%)
	Privatna praksa	32 (36.8%)
U Vašoj praksi radite sa	Decom	83 (95.4%)
	Odraslima	4 (4.6%)
Smatrate da je procena usmerena ka	Individualnoj proceni dece/osoba	78 (89.7%)
	Proceni manje grupe dece/osoba	7 (8%)
	Proceni veće grupe dece/osoba	2 (2.3%)

* N= broj ispitanika; %= procenat

Instrument

Prikupljanje podataka izvršeno je korišćenjem dve onlajn ankete. Prvu, „Procena dece na ranom uzrastu – mišljenja stručnjaka i aktuelni trendovi”, za potrebe istraživanja 2020. godine razvili su Jovana Uzelac i saradnici, a ispituje stavove stručnjaka o upotrebi formalnih i neformalnih procedura procene (Uzelac i sar., 2021). Iz izvornog oblika te ankete izostavljena su tri pitanja koja se tiču rada u oblasti rane intervencije, jer aktuelno istraživanje obuhvata i rad sa odraslim osobama. Druga anketa je već pomenuti instrument, ali prilagođen za potrebe ispitivanja studenata, o njihovom preferencijama za budući rad, u kome su formulacije od petog do devetnaestog pitanja navedene u budućem vremenu. Anketa se sastoji iz 19 pitanja, koja su podeljena u pet oblasti: opšti podaci o osobi koja ispunjava anketu (osam pitanja), opšti podaci o razlogu i korisnosti procene (jedno pitanje), organizovanje procene (jedno pitanje), odabir instrumenata za procenu (sedam pitanja) i primena procene u praksi (dva pitanja). Vreme potrebno za ispunjavanje je oko pet minuta.

Statistička analiza

Za unos i obradu podataka korišćen je program SPSS 20.0. Za potrebe analize i opisa strukture uzorka, po relevantnim varijablama, korišćeni su prikazi frekvencija i procenata, kako bi se prikazala zastupljenost određene kategorije ili odgovora. Metode deskriptivne statistike upotrebljene su za određivanje mera centralne tendencije (aritmetička sredina), mera varijabiliteta (standardna devijacija) i ekstremnih vrednosti (minimum i maksimum) posmatranih numeričkih obeležja. U okviru komparativne statistike primenjena je neparametrijska statistika χ^2 test.

Rezultati

Kako bi se ispitalo da li postoji razlika između studenata i stručnjaka u preferenciji korišćenja formalnih nasuprot neformalnih instrumenata procene, sproveden je Hi-kvadrat test. Rezultati su prikazani u Tabeli 3.

Tabela 3

Razlike u odabiru procedura procene između stručnjaka i studenata

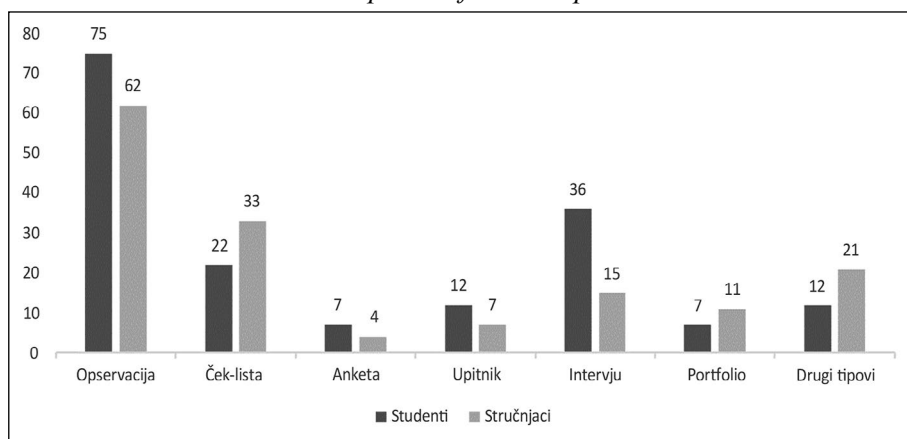
		Instrumenti formalne procene	Instrumenti neformalne procene
Stručnjaci	Logopedi	15	16
	Defektolozi	7	49
Studenti	Logopedija	17	44
	Višestruka	2	31

Rezultati testa ($\chi^2 = .664$, $p = .415$) pokazali su da razlike nisu značajne i govore u prilog tome da su preferencije stručnjaka, ali i studenata, uglavnom orijentisane na korišćenje neformalnih procedura procene, u sadašnjem, odnosno budućem radu.

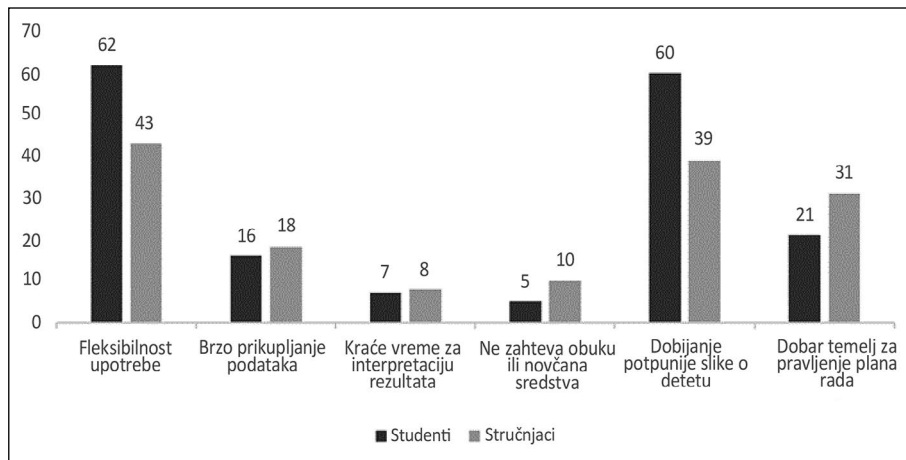
Prilikom ispitivanja preferencija u korišćenju formalnih nasuprot neformalnih instrumenata procene, rezultati testa ($\chi^2 = 13.602$, $p = .000$) pokazali su da su razlike između logopeda i defektologa značajne. Prilikom ispitivanja razlika u preferenciji korišćenja formalnih nasuprot neformalnih instrumenata procene između studenata logopedije i višestruke ometenosti, na poduzorku studenata, rezultati testa ($\chi^2 = 6.315$, $p = .012$) pokazali su da su razlike značajne. Prilikom posmatranja stavova logopeda zaključujemo da se češće opredeljuju za instrumente formalne procene, dok se defektolozi više oslanjaju na instrumente neformalne procene. Takođe, studenti studijskog programa logopedije imaju preferenciju da u budućem radu više koriste instrumente formalne procene, a studenti višestruke ometenosti češće bi birali neformalnu procenu.

Grafikon 1

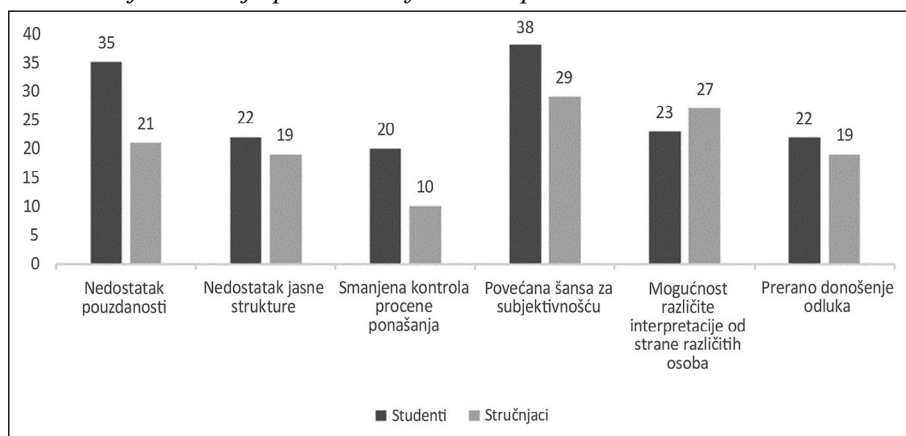
Učestalost odabira različitih tipova neformalne procene

Uvidom u Grafikon 1 može se uočiti da i stručnjaci i studenti u najvećem broju biraju opservaciju kao tehniku neformalne procene, te se u pogledu njenog odabira ne uočava statistički značajna razlika između ove dve grupe ($\chi^2 = 1.234$, $p = .266$). Statistički značajna razlika između stručnjaka i studenata uočava se kod odabira intervjuja ($\chi^2 = 8.647$, $p = .003$), pri čemu veći broj studenata navodi da bi u budućoj praksi birali intervju.

Grafikon 2*Faktori koji utiču na odabir neformalne procene*

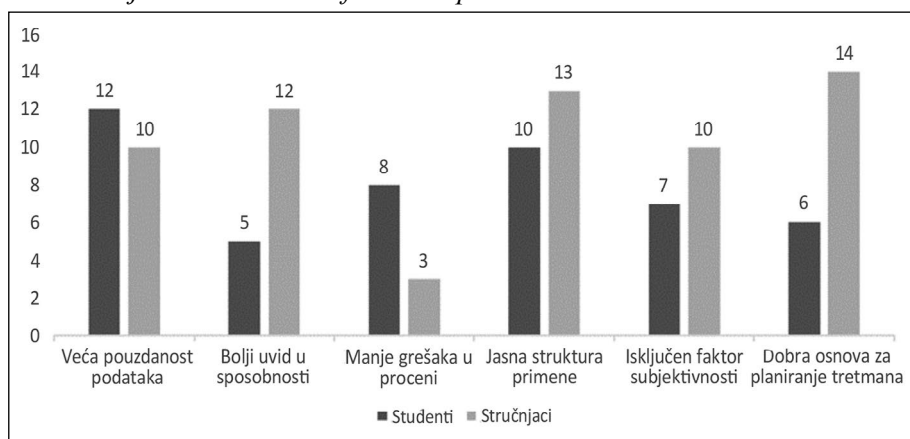
Uvidom u Grafikon 2 može se uočiti da i studenti i stručnjaci kao najčešće razloge navode fleksibilnost upotrebe, pri čemu se kod ovog faktora za odabir neformalne procene ne uočava prisustvo statistički značajne razlike između ove dve grupe ($\chi^2 = 3.438$, $p = .063$). Kao najčešće biran faktor kod obe grupe izdvojio se i faktor vezan za dobijanje potpunije slike o klijentu, te se između stručnjaka i studenata u ovom slučaju evidentira prisustvo statistički značajne razlike ($\chi^2 = 4.455$, $p = .035$), pri čemu većina studenata to navodi kao razlog za odabir neformalne procene.

Grafikon 3*Faktori koji otežavaju primenu neformalne procene*

Uvidom u Grafikon 3 može se uočiti da studenti kao otežavajuće faktore najčešće navode povećanu šansu za subjektivnošću ($\chi^2 = 1.209$, $p = .27$) i nedostatak pouzdanosti ($\chi^2 = 3.5$, $p = .061$), dok stručnjaci, pored povećane šanse za subjektivnošću, navode i mogućnost različite interpretacije rezultata od različitih osoba ($\chi^2 = 0.32$, $p = .57$), pri čemu se između navedenih grupa ne uočavaju statistički značajne razlike.

Grafikon 4

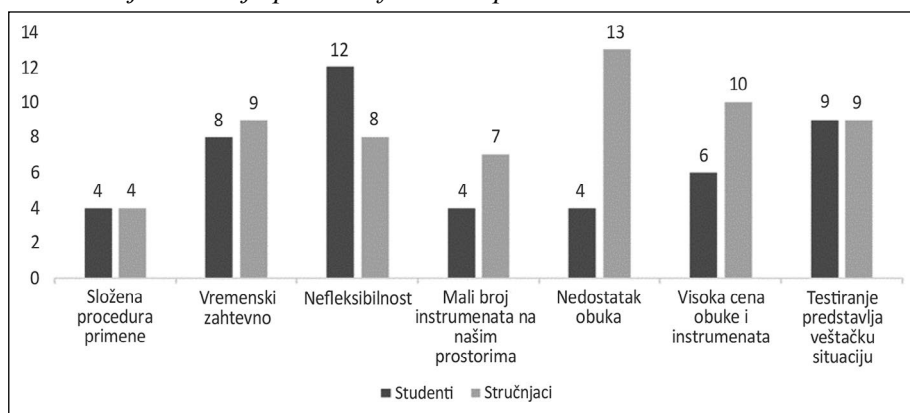
Faktori koji utiču na odabir formalne procene

Uvidom u Grafikon 4 može se uočiti da stručnjaci kao razlog najčešće navode dobru osnovu za planiranje tretmana ($\chi^2 = 3.2$, $p = .074$), dok studenti navode veću pouzdanost podataka ($\chi^2 = 0.182$, $p = .67$), pri čemu se ne uočavaju statistički značajne razlike među navedenim grupama.

Grafikon 5

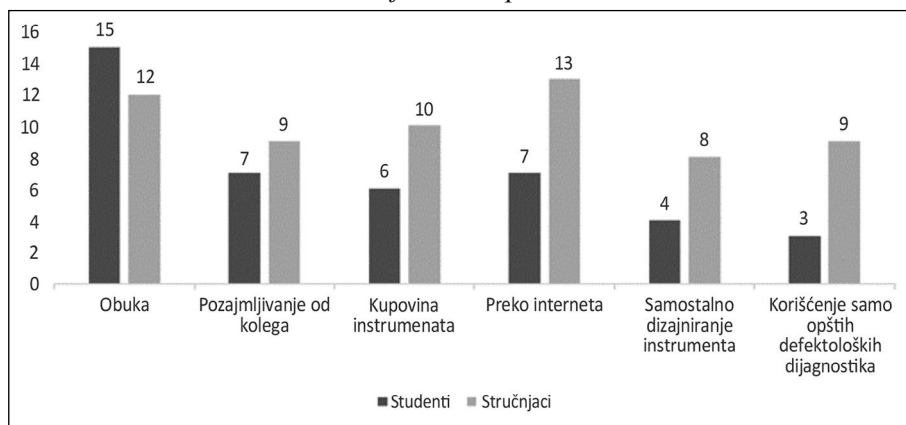
Faktori koji otežavaju primenu formalne procene

Uvidom u Grafikon 5 može se uočiti da studenti najčešće navode nefleksibilnost kao otežavajući faktor, a stručnjaci nedostatak obuka. Statistički značajna razlika u odabiru faktora koji otežavaju primenu formalne procene između stručnjaka i studenata uočava se kod faktora koji se odnosi na nedostatak obuka ($\chi^2 = 4.765$, $p = .029$), pri čemu veći broj stručnjaka ovaj faktor navodi kao otežavajući.

Grafikon 6

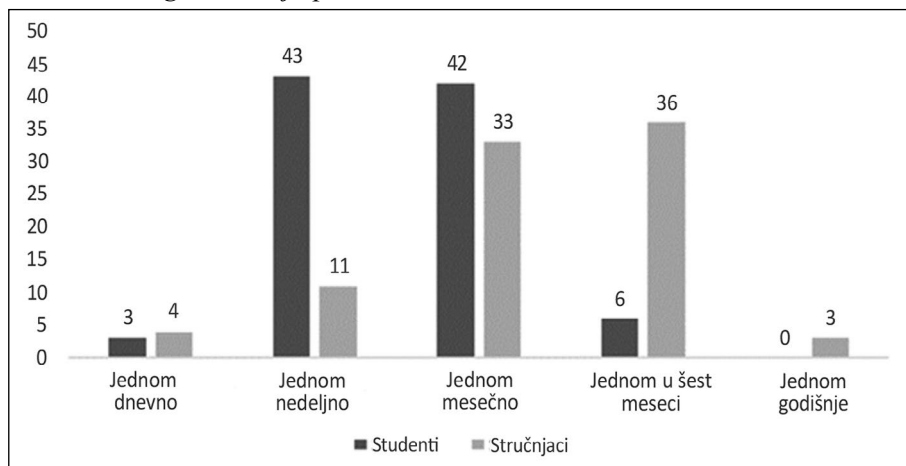
Načini dolaska do instrumenata formalne procene

Uvidom u Grafikon 6 može se uočiti da studenti najčešće navode obuku ($\chi^2 = 0.33$, $p = .56$), dok stručnjaci, pored obuke, najčešće navode i dostupnost putem interneta ($\chi^2 = 1.8$, $p = .18$), pri čemu se ne uočava prisustvo statistički značajnih razlika među navedenim grupama.

Grafikon 7

Učestalost organizovanja procene

Uvidom u Grafikon 7 može se uočiti da najveći broj studenata očekuje da će procenu vršiti na nedeljnom nivou, dok odgovori stručnjaka ukazuju da se ona najčešće radi jednom u šest meseci ili jednom mesečno. Statistički značajna razlika u učestalosti organizovanja procene između stručnjaka i studenata uočava se kod učestalosti jednom nedeljno ($\chi^2 = 18.963$, $p = .000$), pri čemu veći broj studenata navodi da će u budućoj praksi procenu organizovati na nedeljnom nivou, kao i učestalosti jednom u šest meseci ($\chi^2 = 21.429$, $p = .000$), pri čemu veći broj stručnjaka navodi da procenu vrši na šestomesečnom nivou.

Diskusija

Procena u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji odavno je prepoznata kao osnova za dobijanje informacija koje će biti vodič za rad u svim oblastima koje ova naučna disciplina obuhvata, odnosno temelj za sve intervencije i postupke koje se u okviru nje mogu sprovoditi (McConnell & Rahn, 2016). U kontekstu posmatranja sveobuhvatne procene, idealan pristup podrazumevao bi upotrebu i formalnih i neformalnih tehnika, koje se međusobno prepliću, u cilju minimizacije mogućnosti donošenja pogrešnih zaključaka, a istovremenog podsticanja što pravilnijeg procenjivanja (Allen, 2007). Tradicionalan način procenjivanja, koji je ranije bio zastupljen, potpuno je zanemarivao upotrebu neformalnih tehnika, dovodeći do različitih ishoda na sam kvalitet rada, što je posledično pomoglo uviđanju važnosti neformalne procene (Horton & Bowman, 2001). Prema korejskim autorima Nahu i Kvaku procena koja se sprovodi u poznatom, prirodnom okruženju deteta, za vreme obavljanja svakodnevnih aktivnosti, ili za vreme igre, koristeći opservaciju ili druge tehnike neformalne procene, predstavlja manje restriktivan i izuzetno pouzdan način prikupljanja informacija (Nah & Kwak, 2011). U prilog tome govori i ovo istraživanje, koje ukazuje na preferenciju i stručnjaka i studenata za korišćenje neformalnih tehnika procene, od kojih se visok procenat opredeljuje upravo za opservaciju. Prema literaturi, ovo je optimalan vid procene, koji daje mogućnost da od inicijalnog kontakta sa pojedincem uočavamo njegove obrasce funkcionisanja u prirodnom okruženju, a koji su pod dejstvom različitih situacionih, kulturoloških faktora, ali i njegovih preferencija (Brady et al., 2016). Na taj način dobijaju se informacije o ponašanju osobe, načinu stupanja u komunikaciju, rešavanja problema, odgovaranja na zadatke, nivou angažovanja itd. Slične rezultate u okviru svog istraživanja dobili su Kilik i Safak, čiji ispitanici najpre biraju opservaciju, a zatim i intervju sa roditeljima (Kilic & Safak, 2023). Nešto drugačije rezultate dobili su Braun i Rolf, čiji se ispitanici u najvećem broju opredeljuju za ček-liste, uz obrazloženje da su najbrže i najlakše za upotrebu, a mogu biti dopuna opservaciji (Brown & Rolf, 2004). Nadalje, pored važnosti statičke procene, koja podrazumeva trenutne sposobnosti i ponašanje deteta, prepoznaje se važnost i dinamičke procene, što

se odnosi na nove veštine i znanja koje deca/osobe mogu da steknu uz odgovarajuću podršku, a upravo to je ogledalo neformalne procene (Brady et al., 2016). Rezultati istraživanja Deluke i saradnika, u koje su bili uključeni nastavnici, takođe govori u prilog preferencijama formativne u odnosu na sumativnu procenu, što je značajan korak u odnosu na tradicionalne načine procene, kada je ona bila visoko sumativna, odnosno „dijagnostička” (DeLuca et al., 2016). To omogućava detetu napredovanje u kreiranju ideja, razmišljanju i učenju, a nastavniku stalnu aktivnost u osmišljavanju zadataka i povratnih informacija (Furtak et al., 2016). Osvrnuvši se na razloge odabira neformalne procene, dobijamo podatak da fleksibilnost upotrebe predstavlja vodeću komponentu u odabiru ovih instrumenata za rad, o čemu svedoči i istraživanje Uzelac i saradnika (Uzelac i sar., 2021). Prema rečima Beneta, osnovna prednost neformalnih procedura procene je upravo fleksibilnost, koja omogućava prilagođavanje određenoj situaciji, načinu zadavanja, načinu sprovođenja, ali i samom stanju pojedinca, koje ponekad zahteva individualizaciju u pristupu (Benett, 1982). Na taj način dobijamo informacije koje su relevantnije za samu procenu od informacija dobijenih putem formalnih procedura. Važnost se ogleda u celokupnoj slici funkcionisanja pojedinca, koju možemo dobiti kontinuiranom opservacijom, jer se opservacija odvija mnogo duže od sprovođenja nekog instrumenta formalne procene, putem kojeg, na primer, možemo dobiti informaciju o nivou adaptivnih sposobnosti osobe. U već pomenutom istraživanju Uzelac i saradnici (Uzelac i sar., 2021) dobili su podatak kako je otežavajući faktor za primenu neformalnih procedura subjektivnost, koja se, prema rečima autorke Lidz, nikada ne može u potpunosti izopštiti (Lidz, 2003), što se poklapa sa percepcijom većine ispitanika u našem uzorku. Subjektivnost kao takva uvek je prisutna, jer je upravo sam stručnjak osnovni merni instrument opservacije, pa ukoliko ima određena predubedenja ili neadekvatno donosi zaključke može da ugrozi procenu (Nurhayati et al., 2020). Kao dodatni otežavajući faktor ispitanici u ovom istraživanju prepoznaju još i nedostatak pouzdanosti. Međutim, ukoliko se uzme u obzir populacija kojom se stručnjaci specijalne edukacije i rehabilitacije bave, a to su deca sa smetnjama u razvoju i osobe sa invaliditetom, validnost rezultata formalne procene kod ove ciljne grupe može biti upitna, te se stručnjaci češće opredeljuju za neformalne (Angeloska Galevska & Ilić Pešić, 2018; Brady et al., 2016). Ipak, određeni broj kako stručnjaka iz oblasti logopedije, tako i studenata studijskog programa logopedije, preferira primenu formalnih instrumenata, što može zavisiti od konteksta u kome su zaposleni, ali i od ciljne grupe sa kojom rade. Tome u prilog govore i rezultati istraživanja Mekalister i Januševskaje, čiji ispitanici navode da u ustanovi u kojoj su zaposleni postoji jasan protokol procene, te da češće koriste subjektivne nego objektivne metode procene kada je u pitanju procena poremećaja glasa u Irskoj, iako obe vrste smatraju izrazito važnim (McAlister & Yanushevskaya, 2019). Rezultati

istraživanja Fulčer-Rod i saradnika govore u prilog tome da logopedi podjednako biraju formalne i neformalne procedure procene. Formalne procedure biraju onda kada im je potrebna procena specifičnih veština, kao i evaluacije kako napretka deteta/osobe, tako i kvaliteta usluge, dok neformalne procedure procene koriste kako bi procenili korišćenje jezičkih veština i komunikacionih sposobnosti u svakodnevnim situacijama (Fulcher-Rood et al., 2018). Važna je činjenica da formalne procedure ne treba da budu izopštene iz upotrebe zbog velikog značaja koje imaju u poljima koje ne pokriva neformalna procena, a to su dijagnostičke svrhe i evaluacija (Appl, 2002). Međutim, u literaturi se mogu pronaći podaci da ukoliko se neformalne procedure pravilno implementiraju, mogu biti dopuna dijagnostičkoj proceni i evaluaciji, te time omogućiti dublje zalaženje (Classen et al., 2020). Logopedi u Saudijskoj Arabiji takođe pribegavaju instrumentima formalne procene, a neki od njih navode i da samostalno dizajniraju instrumente. Takvi instrumenti su naknadno podvrgnuti standardizaciji (Khoja, 2017). Kao najčešće načine dolaska do instrumenata za formalnu procenu većina stručnjaka, ali i studenata, navodi obuku, putem koje će steći kompetencije za sprovođenje odabranog instrumenta. Ipak, stručnjaci se često oslanjaju i na internet baze koje sadrže različite dostupne instrumente, što implicira da iskustvo u radu koje imaju, za razliku od studenata, pruža informacije koje im pomažu da bolje koriste dostupne resurse u svakodnevnoj praksi. Studenti smatraju kako informacije dobijene implementacijom instrumenata formalne procene pružaju veću pouzdanost podataka, iz čega se zaključuje da im ovaj način procene uliva sigurnost i ostavlja manje prostora za pravljenje grešaka. Stručnjaci ipak smatraju da informacije dobijene ovim putem predstavljaju dobru osnovu za dalje planiranje tretmana, ali i bolji uvid u sposobnosti pojedinca. Kao visoko zastupljen razlog ističe se i jasna struktura primene, koja se može dovesti u vezu sa znanjem koje osoba stiče na obuci za korišćenje nekog instrumenta. Svi navedeni razlozi, prema rečima Uzelac i saradnika, mogu da se povežu sa nedostatkom iskustva osobe u korišćenju neformalnih tehnika procene, ali i strahom od pravljenja greške i izlaska iz zone komfora, koju su stručnjaci kreirali u dotadašnjem radu (Uzelac i sar., 2021). Faktor koji primarno otežava primenu formalne procene, prema mišljenju studenata, jeste nefleksibilnost, odnosno nemogućnost da improvizuju i menjaju način rada u skladu sa izazovima koje pojedinac, kao predmet procene, može da predstavlja. Iz ovih rezultata ponovo uviđamo povezanost sa razlogom zbog kojeg će se većina osloniti na neformalnu procenu, a to je već pomenuta fleksibilnost pri procenjivanju. Stručnjaci smatraju da je otežavajuća okolnost nedostatak obuke, koju prevashodno biraju kada dolaze do instrumenata formalne procene. Mišljenja stručnjaka i studenata potpuno se poklapaju kada je reč o složenosti procedura, ali i o okolnostima samog ispitivanja, koje u formalnoj proceni uvek predstavljaju veštačku situaciju. Takva situacija, u kojoj postoje tačno

određena pravila sprovođenja, zadavanja, bodovanja i interpretacije dobijenih rezultata, u kontrolisanim uslovima, za ispitanika može da predstavlja stresnu situaciju, iz koje posledično mogu da se jave lošiji rezultati od realnog načina funkcionisanja ispitanika. Učestalost sprovođenja procene, prema rezultatima, pravi značajne razlike u stavovima dva poduzorka ispitanika, uzimajući u obzir da najveći deo stručnjaka procenu sprovodi jednom u šest meseci, dok se studenti izjašnjavaju da će u budućem radu procenu sprovoditi jednom nedeljno ili jednom mesečno. Interesantan je podatak da stručnjaci vrše procenu jednom u šest meseci za jedno dete, s obzirom na to da je procena kontinuiran proces, koji se dešava u toku svakog susreta sa pojedincem (McConnell, 2000). To se možda može objasniti time što stručnjaci poistovećuju procenu i evaluaciju, koje se često koriste kao sinonimi. Dobijeni rezultat o stavovima studenata pokazuje da na osnovu dosadašnjih znanja o učestalosti procene, stečenih u toku obrazovanja, oni smatraju da se procena vrši mnogo češće nego što je to slučaj sa iskustvom stručnjaka. Interesantnu činjenicu predstavlja i zaključak Beneta, koji se nadovezuje na uzajamnu upotrebu obe metode, ističući kako se time može izvršiti provera rezultata one metode koja je prva sprovedena (Benett, 1982). U prilog tome govori i zaključak Epla, koji navodi kako upotreba formalnih i neformalnih procedura zajedno dovodi do mnogo dubljeg i detaljnijeg uvida u celokupno funkcionisanje osobe/deteta (Appl, 2000). Međutim, važno je napomenuti da se, pored svih pomenutih prednosti i nedostataka, odabir procedura procene vrši i prema sposobnostima i nivou funkcionisanja deteta/osobe koja se procenjuje, ali i prema znanju, veštinama i iskustvu stručnjaka, kao i prema tome u kom sistemu je zaposlen (Thomson et al., 2018).

Zaključak

Istraživanje koje je sprovedeno da se bi se utvrdilo kakve su preferencije u odabiru procedura procene između stručnjaka i studenata, dovelo je do zaključka da najveći broj stručnjaka u svakodnevnoj praksi koristi neformalne procedure procene, čime je potvrđena unapred postavljena hipoteza da oni u najvećem broju u svojoj praksi koriste neformalne procedure. Najveći broj studenata takođe ima preferenciju da u budućoj praksi koristi neformalne procedure procene, čime je opovrgnuta postavljena hipoteza da najveći broj studenata ima preferenciju korišćenja formalnih procedura procene u budućem radu. U svakodnevnoj praksi na formalne procedure procene radije se oslanjaju logopedi nego defektolozi, čime je potvrđena postavljena hipoteza da logopedi više koriste formalne procedure od defektologa. Studenti studijskog programa logopedije takođe se izjašnjavaju, kao njihove starije kolege, kako će u budućoj praksi radije koristiti instrumente formalne procene, nasuprot studenata višestruke ometenosti, čime je takođe potvrđena postavljena hipoteza da veći

broj studenata logopedije ima preferenciju ka upotrebi formalnih procedura procene u odnosu na studente višestruke ometenosti. Rezultati istraživanja govore u prilog sve većem prepoznavanju značaja neformalnih procedura procene, kako među stručnjacima, tako i među studentima. Međutim, evidentno se ističe i činjenica da usmerenost u oblasti specijalne edukacije i rehabilitacije ima veliku ulogu prilikom odabira instrumenata za procenjivanje. Uzimajući u obzir sva znanja istraživača o formalnim i neformalnim procedurama procene, preporučuje se njihovo simultano korišćenje, kako bismo osigurali što temeljnije prikupljanje informacija, a samim tim i adekvatnije rezultate procene, koji će pomoći u planiranju daljeg rada sa osobama/decom. U skladu sa tim potrebno je osnažiti i postojeće i buduće stručnjake u pogledu primene i formalnih i neformalnih procedura procene, kako bi se osiguralo adekvatno prepoznavanje situacija u kojima se one primenjuju, ali i njihova adekvatna primena.

Literatura

- Allen, S. F. (2007). Assessing the development of young children in child care: A survey of formal assessment practices in one state. *Early Childhood Education Journal*, 34(6), 455-465. <https://doi.org/10.1007/s10643-007-0153-z>
- Appl, D. J. (2000). Clarifying the preschool assessment process: Traditional practices and alternative approaches. *Early Childhood Education Journal*, 27(4), 219-225. <https://doi.org/10.1023/B:ECEJ.0000003358.78284.fa>
- Angeloska Galevska, N., & Ilić Pešić, M. (2018). Assessing Children with Special Needs in the Inclusive Classrooms. In J. C. McDermott, M. Čotić, & A. Kožuh (Eds.), *Lodging the Theory in Social and Educational Practice* (pp. 89-99). University of Skopje & Braka Miladinovci School Kumanovo, Macedonia.
- Benett, R. E. (1982). Cautions for the Use of Informal Measures in the Educational Assessment of Exceptional Children. *Journal of Learning Disabilities*, 15(6), 337-339. <https://doi.org/10.1177/002221948201500606>
- Brown, J., & Rolfe, S. A. (2004). Use child development assessment in early childhood education: early childhood practitioner and student attitudes toward formal and informal testing. *Early Childhood Development and Care*, 137(3), 193-202. <https://doi.org/10.1080/0300443042000266240>
- Brady, N. C., Bruce, S., Goldman, A., Erickson, K., Mineo, B., Ogletree, B. T., Paul, D., Ronski, M. A., Sevcik, R., Siegel, E., Schoonover, J., Snel, M., Sylvester, L., & Wilkinson, K. (2016). Communication Services and Supports for Individuals With Severe Disabilities: Guidance for Assessment and Intervention. *American Journal of Intellectual and Developmental disabilities*, 121(2), 121-138. <https://doi.org/10.1352/1944-7558-121.2.121>
- Classen, A. I., Kang, J., & Cheatham, G. A. (2020). Current Early Educator Knowledge, Practice, and Needs Regarding Informal Assessment. *Informal Assessment & Dual language Learners*, 23(1). <https://doi.org/10.55370/hsdialog.v23i1.837>
- DeLuca, K., Valiquette, A., Coombs, A., LaPointe-McEwan, D., & Luhanga, U. (2016). Teachers' approaches to classroom assessment: a large-scale survey. *Assessment in Education: Principles, Policy & Practice*, 25(4), 355-375. <https://doi.org/10.1080/0969594X.2016.1244514>

- Furtak, E. M., Kiemer, K., Kizil Circi, R., Swanson, R., de Leo'n, V., Morisson, D., & Heredia, S. C. (2016). Teachers' formative assessment abilities and their relationship to student learning: findings from a four-year intervention study. *Instructional Science*, 44, 267-291. <https://doi.org/10.1007/s11251-016-9371-3>
- Fulcher-Rood, N., Castilla-Earis, A. P., & Higginbotham, J. (2018). School-Based Speech-Language Pathologists' Perspectives on Diagnostic Decision Making. *American Journal of Speech-Language Pathology*, 27(2), 796-812. https://doi.org/10.1044/2018_ajslp-16-0121
- Franck, K. (2022). The educational context in expert assessments. A study of special education documents of children in ECEC institution. *European Journal of Special Needs education*, 37(5), 819-833. <https://doi.org/10.1080/08856257.2021.1954346>
- Golubović, Š. (2018). *Rana intervencija u detinjstvu*. Univerzitet u Novom Sadu – Medicinski fakultet.
- Horton, C., & Bowman, B. T. (2001). *Child assessment at the preprimary level: Expert opinion and state trends*. Erikson Institute.
- Khoja, M. A. (2017). A survey of formal and informal assessment procedures used by speech-language pathologists in Saudi Arabia. *Speech, Language and Hearing*, 22(2), 91-99. <https://doi.org/10.1080/2050571x.2017.1407620>
- Kiliç, D. I., & Şafak, P. (2023). Determining the Evaluation Methods Used by Special Education Teachers Working with Individuals with Multiple Disabilities. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(3), 1340-1360. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2023.-1194520>
- Lidz, C. S. (2003). *Early childhood assessment*. John Wiley and Sons, Inc.
- McAlister, S., & Yanushevskaya, I. (2019). Voice assessment practices of speech and language therapists in Ireland. *Clinical Linguistics & Phonetics*, 34(1-2), 29-53. <https://doi.org/10.1080/02699206.2019.1610798>
- McConnel, S. R. (2000). Assessment in early intervention and early childhood special education: Building on the past to project into our future. *Topics Early Childhood Special Education*, 20(1), 43-48. <https://doi.org/10.1177/10112140002000108>
- McConnell, S. R., Rahn, N. L. (2016). Assessment in Early Childhood Special Education. In B. Reichow, B. Boyd, E. Barton, & S. Odom (Eds.), *Handbook of Early Childhood Special Education*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-28492-7_6
- McLean, M. A., Bailey, D. B., & Wolery, M. (1996). *Assessing Infants and Preschoolers with Special Needs*. Merrill. <http://ci.nii.ac.jp/ncid/BA29234175>
- Nah, K. O., & Kwak, J. I. (2011). Child assessment in early childhood education and care settings in South Korea. *Asian Social Science*, 7(6), 66-78. <http://dx.doi.org/10.5539/ass.v7n6p66>
- Nurhayati, B., Handini, B., & Fikni, Z. (2020). An analysis of teachers' and students' perceptions on formal and informal assessment. *Journal of Language and Literature*, 6(2), 143-150.
- Salvia, J., Ysseldyke, J. E., & Bolt, S. (2007). *Assessment in special and inclusive education*. Cengage Learning.
- Shipley, K. G., & McAfee, J. G. (2025). *Assessment in Speech-Language Pathology: A Resource Manual, Seventh Edition*. Plural Publishing.
- Teig, N., & Scherer, R. (2016). Bringing Formal and Informal Reasoning Together – A new era of assessment? *Frontiers in Psychology*, 7. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.01097>
- Thomson, J., Gee, M., Sage, G., & Walker, T. (2018). What 'form' does informal assessment take? A scoping review of the informal assessment literature for

aphasia. *International Journal of Language & Communication Disorder*, 53(4), 659-674. <https://doi.org/10.1111/1460-6984.12382>

Uzelac, J., Glamočak, S., i Golubović, Š. (2021). Procena dece na ranom uzrastu – Mišljenja stručnjaka i aktuelni trendovi. *Beogradska defektološka škola*, 27(2), 25-37.

Use of formal and informal assessment in special education and rehabilitation – perception of experts and students

Jovana M. Uzelac, Milica G. Đurašinović, Sandra D. Glamočak,
Staša A. Ivezić

Univesity in Novi Sad – Faculty of Medicine, Novi Sad, Serbia

Introduction. Assessment in special education and rehabilitation is a very important and continuous process involving gathering information to decide on further work procedures. Formal and informal assessment procedures are used in this process depending on the needs. *Aim.* The aim of the research is to determine whether there is a difference in the selection of procedures between the experts and students. *Methods.* The sample consisted of 181 respondents, of which 87 experts, 31 speech therapists, and 56 special educators. Out of 94 students examined, 61 attended the speech therapy program, and 33 attended the multiple disabilities program. The respondents' average age was 25.54 years. Data collection was carried out using two online surveys, one of which was intended for experts and the other one for students. The surveys consisted of 19 questions, divided into five areas: general data on the person completing the survey, general information on the reason and usefulness of the assessment, organizing assessment, selection of assessment instruments and application of assessment in practice. *Results.* The largest number of experts, as well as students, opt for the use of informal assessment procedures. Speech therapists, however, prefer to choose formal procedures, while special educators more often rely on informal procedures. Most students in the speech therapy program prefer to use formal evaluation procedures in their future work, which is opposite to the preferences of students in the multiple disabilities program. *Conclusion.* Based on the results obtained by this research, it was concluded that informal assessment procedures are the most common choice among both target groups, which shows the recognition of the importance of this type of assessment, but also that professional guidance plays a major role in the selection of the procedures themselves.

Key words: assessment, formal procedures, informal procedures, experts, students

PRIMLJENO: 09.04.2024.

PRIHVAĆENO: 23.09.2024.